

УДК 341.645

А. Г. Зюкіна, аспірантка
Національний університет «Одеська юридична академія»
Кафедра міжнародного права та міжнародних відносин
Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна

ПРИНЦИПИ СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ НА ОКРЕМИХ СТАДІЯХ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Статтю присвячено визначенню принципів співробітництва держав з Міжнародним кримінальним судом на стадіях розслідування та кримінального переслідування, судового розгляду, апеляційного провадження та виконання вироку.

Ключові слова: принцип співробітництва, Міжнародний кримінальний суд, співробітництво держав з Міжнародним кримінальним судом, принципи співробітництва держав з Міжнародним кримінальним судом, міжнародне кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Створення Міжнародного кримінального суду стало великим досягненням міжнародного співтовариства у боротьбі з найтяжчими злочинами, які загрожують загальному миру, безпеці та благополуччю. Здійснюючи юрисдикцію відповідно до Римського статуту 1998 року, Міжнародний кримінальний суд може притягувати до міжнародної кримінальної відповідальності осіб, відповідальних за вчинення геноциду, злочинів проти людяності, військових злочинів та злочину агресії, проте певні процесуальні дії, такі як провадження арешту, встановлення місця знаходження осіб або предметів, провадження обшуків, він не може здійснювати самостійно. В ході розслідування, розгляду справ та виконання рішень Міжнародний кримінальний суд повинен співпрацювати з державами в розслідуванні та збиранні доказів, провадженні арештів, передачі обвинуваченого та виконанні судових рішень. У зв'язку з цим можна наголосити, що функціонування та діяльність такого міжнародного судового органу безпосередньо залежить від ефективного співробітництва з ним держав. В свою чергу, співробітництво держав з Міжнародним кримінальним судом у сфері міжнародного кримінального провадження повинно будуватись на правових нормах та принципах, які забезпечать останньому реалізацію його мети та завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення принципів співробітництва держав з Міжнародним кримінальним судом на окремих стадіях кримінального провадження знаходиться на стику науки міжнародного, міжнародного кримінального та національного кримінально-процесуального права та потребує дослідження та аналізу наукових досліджень у цих галузях наукового знання. В юридичній літературі є чимало праць науковців, присвячених принципам міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального судочинства, а також принципам притаманних діяльності Міжнародного кримінального суду. Так, Р. З. Абдрашитова [1], О. І. Виноградова [2], М. І. Смирнов [14], В. М. Тертишник, О. І. Тертишник [16] досліджують принципи міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального судочинства та боротьби зі злочинністю. М. І. Костенко [8] розглядає взагалі принципи міжнародного права, міжнародного кримінального права та національного кримінального права у рамках своєї монографії, присвяченій Міжнародному кримінальному суду. Ряд фахівців, таких як В. В. Гутник [3-5], Н. В. Дрьоміна [6], М. Н. Марченко [9], В. П. Пилипенко [10], Н. А. Сафаров [11], Є. Б. Тітов [17], А. Ушацка [18], Р. Е. Фіфе [19] аналізують лише окремі спеціальні принципи, закріплені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Вищезазначені публікації дають можливість стверджувати про відсутність повного та комплексного дослідження принципів співробітництва держав з Міжнародним кримінальним судом у сфері міжнародного кримінального провадження.

в збройний конфлікт або во внутрішні справи будь-якої держави» [25]. Таким чином, Римським статутом підкреслюється важливість принципу співробітництва та необхідність дотримання принципу незастосування сили або загрози сили.

Норми Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 року закріплюють обов'язок держав щодо добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом. Кожна держава зобов'язана сумлінно виконувати свої зобов'язання за міжнародними угодами згідно з загально визнаними принципами та нормами міжнародного права. Іншою мовою «*Pacta sunt servanda*» – «Договори повинні дотримуватися». Ст. 86 Римського статуту встановлює обов'язок для держав-учасниць всебічного співробітництва з Міжнародним кримінальним судом при здійсненні кримінального розслідування злочинів, згідно його юрисдикції, та при здійсненні їх переслідування. Таким чином, держави, які є учасницями Римського статуту зобов'язані співробітничати з Міжнародним кримінальним судом та виконувати свої міжнародні зобов'язання згідно Римському статуту в процесі такого співробітництва.

Зазначені вище принципи міжнародного права, такі як принцип співробітництва, принцип незастосування сили або загрози сили, принцип добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом, принцип поваги прав людини складають в свою чергу «основу», певний «фундамент» для співробітництва Міжнародного кримінального суду з державами на всіх стадіях міжнародного кримінального провадження. Такі принципи є універсальними та повинні бути притаманні співпраці держав з Міжнародним кримінальним судом як на стадії розслідування та кримінального переслідування, так і на стадії судового розгляду справи, апеляційного провадження, так і на стадії виконання вироку.

Також слід зазначити, що відносини держав з Міжнародним кримінальним судом на стадіях розслідування злочинів та кримінального переслідування, судового розгляду та апеляційного провадження повинні будуватись на загальних принципах кримінального права, які регламентовані частиною 3 Римського статуту: *nullum crimen sine lege* (притягнення до кримінальної відповідальності тільки за скоєння злочинів, на яких поширюється юрисдикція Міжнародного кримінального суду (ст. 22); *nulla poena sine lege* (покарання тільки відповідно до положень чинного Статуту (ст. 23); відсутність зворотної сили *ratione personae* (ст. 24); індивідуальна кримінальна відповідальність (ст. 25); виключення з юрисдикції для осіб, які не досягли 18-річного віку (ст. 26); неприпустимість посилання на посадове положення (ст. 27); відповідальність командирів та інших керівників (ст. 28); незастосовність строку давнини (ст. 29); підстави для звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 31) тощо. В. П. Пилипенко розділяє зазначені принципи на загально визнані принципи внутрішньодержавного кримінального права, що знайшли своє відображення в Статуті (принцип «немає злочину без закону» (ст. 22 Статуту), відсутність зворотної дії положень Статуту (ст. 24), принцип «немає вини без закону» (ст. 23)) та принципи міжнародно-правового характеру (невизнання судом імунітетів, принцип індивідуальної кримінальної відповідальності) [10, с. 503].

Крім того, Римським статутом Міжнародного кримінального суду нормативно закріплені принципи, характерні для співробітництва держав з Міжнародним кримінальним судом при розслідуванні злочинів та кримінальному переслідуванні, судовому розгляду та апеляційному провадженні. До таких принципів відносяться: принцип, відповідно до якого держава-учасниця, яка отримала прохання про попередній арешт або про арешт та передачу Суду будь-якої особи, негайно робить кроки для арешту відповідної особи (ст. 59 Статуту); принцип захисту потерпілих та свідків (ст. 68 Статуту); принцип захисту інформації, що стосується національної безпеки (ст. 72 Статуту); принцип відшкодування збитків потерпілим (ст. 75 Статуту); принцип зберігання в таємниці прохань про співробітництво (ст. 87 Статуту); принцип, згідно якому Суд може запропонувати будь-якій державі, яка не є учасницею Статуту, надати допомогу на підставі спеціальної домовленості або угоди (ст. 87 Статуту); принцип, відповідно до якого держави-учасниці забезпечують наявність процедур, передбачених їх національним правом для усіх форм співробітництва

(ст. 88 Статуту); принцип виконання колідуючих прохань згідно ст. 90 Статуту; принцип забезпечення конфіденційності документів та інформації (ст. 93 Статуту); принцип відстрочки виконання прохання у зв'язку з розслідуванням або судовим переслідуванням (ст. 94 Статуту), у зв'язку з опротестуванням прийнятності справи (ст. 95 Статуту).

В доповнення до вищевикладеного, слід зазначити, що для співробітництва держав з Міжнародним кримінальним судом на стадії виконання вироків Римським статутом встановлені такі принципи, як: принцип, згідно якому держави-учасниці розподіляють відповідальність за виконання покарань у вигляді позбавлення свободи відповідно до принципів справедливого розподілу (ст. 103 Статуту); принцип застосування широко визнаних міжнародних договірних стандартів поведінки з ув'язненими (ст. 103 Статуту); принцип обов'язкового характеру вироку про призначення покарання у вигляді позбавлення свободи (ст. 105 Статуту); принцип надзору Суду за здійсненням вироку (ст. 106 Статуту); принцип забезпечення державами-учасницями виконання рішень про штрафи та конфіскаційні міри (ст. 109 Статуту); принцип можливості розгляду Судом питання щодо зменшення строку відбування покарання по вироку (ст. 110 Статуту).

При визначенні принципів співробітництва держав з Міжнародним кримінальним судом на окремих стадіях міжнародного кримінального провадження необхідно звернути увагу на специфіку виду такого співробітництва. В юридичній науці існує «горизонтальне» (inter-state cooperation) та «вертикальне» (supra state cooperation) міжнародне співробітництво у кримінальному судочинстві.

«Горизонтальне» співробітництво передбачає взаємодію між державами на підставі двохсторонніх або багатосторонніх міжнародних договорів (наприклад, Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р.), побудоване на принципах пріоритету національної юрисдикції, добровільності, взаємності та рівноправності.

Р. З. Абдрашитова вважає, що міжнародне співробітництво у сфері кримінального судочинства повинно здійснюватися згідно принципам міжнародного права (принцип суверенної рівності держав; принцип невтручання у внутрішні справи держав; принцип взаємності; принцип сумлінного виконання зобов'язань) та спеціальним принципам (обмеження співробітництва тільки справами про злочини загальнокримінального характеру; невідворотність відповідальності за скоєння злочину; гуманність; виконання усіх процесуальних дій по наданню міжнародно-правової допомоги на підставі законодавства запитуючої держави) [1, с. 118-119].

М. І. Смирнов виділяє чотири групи принципів міжнародного співробітництва держав у сфері кримінальної юстиції: загальні принципи міжнародного права у співробітництві держав у всіх областях, принципи міжнародного права у співробітництві держав у сфері карного судочинства, основні принципи надання взаємної правової допомоги по кримінальних справах, кримінально-процесуальні принципи, передбачені національним законодавством держав. Зокрема, до принципів надання правової допомоги по кримінальним справам М. І. Смирнов відносить: взаємність та добровільність співробітництва; дотримання суверенітету і безпеки договірних сторін; поступка частини суверенітету при проведенні процесуально-слідчих дій за участю громадян іншої держави; допустимість застосування іноземного законодавства при виконанні процесуально-слідчих дій, а також оперативно-розшукових заходів щодо запиту іншої держави; принцип ефективності і оптимізації організації та принцип оперативності надання правової допомоги [14, с. 114-115].

В. М. Тертишник, О. І. Тертишник розглядають такі принципи міжнародного співробітництва у сфері правосуддя: додержання законодавства України; додержання та неприпустимість звуження існуючих прав і свобод людини та конституційних прав і свобод громадян України; взаємність; рівноправність сторін; допустимість видачі особи лише за умови вчинення нею злочину, за який законодавством сторони, що вимагає видачі може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком не менше як один рік; недопустимість затримання, арешту чи притягнення до кримінальної відповідальності особи, яку було викликано в країну як свідка чи експерта; недопущення двох покарань за

один злочин (принцип «non bis in idem»); неприпустимість видачі громадян України іншій державі для притягнення до кримінальної відповідальності [16, с. 125].

На думку К. Амбоса до принципів міжнародного співробітництва у кримінальних справах слід віднести принцип взаємності, принцип подвійної криміналізації діянь, *ne bis in idem*, принцип спеціалізації, принцип невидачі правопорушників за скоєння певних (політичних) злочинів, принцип невидачі власних громадян, принцип абсолютної суверенності держав [20, с. 413].

«Вертикальне» співробітництво характерно для відносин держав з міжнародними кримінальними трибуналами *ad hoc*, особливо з Міжнародним трибуналом для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 р. та Міжнародним кримінальним трибуналом для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, скоєні на території сусідніх держав в період з 1 січня 1994 р. по 31 грудня 1994 р. На відміну від «горизонтального» такому співробітництву притаманне превалювання юрисдикції Міжнародних кримінальних трибуналів над юрисдикцією національних судів [12, с. 291], встановлюється примусовий обов'язок для усіх держав співпрацювати з трибуналами, навіть, якщо це йде всупереч національному суверенітету останніх [21, с. 264].

Міжнародний кримінальний суд відрізняється від вказаних трибуналів *ad hoc* тим, що створений як постійно діючий міжнародний судовий на підставі міжнародного договору та визнає пріоритет національної юрисдикції держав (ст. 18 Римського статуту). Римський статут наголошує на обов'язку кожної держави здійснювати кримінальну юрисдикцію над особами, які несуть відповідальність за скоєння міжнародних злочинів та підкреслює, що Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції (принцип компліментарності). Суд може прийняти до свого провадження справу тільки тоді, коли держава «не бажає» або «не здатна» проводити розслідування або порушити кримінальне провадження (ст. 17 Римського статуту). Юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється на державу, яка становиться учасницею Статуту, та встановлюється обов'язок співробітництва з Судом без затримок та виключень згідно з частиною 9 Статуту. Юрисдикція Суду носить «обмежений» характер і поширюється на територію держави-учасниці та на особу, яка є громадянином держави-учасниці Статуту.

На думку Н. В. Дрьоміної, юрисдикція Міжнародного кримінального суду, яка заснована на багатобічному договорі – Римському статуті – за своєю юридичною природою є договірною. Разом з тим, у деяких ситуаціях юрисдикція Міжнародного кримінального суду набуває позадоговірною – загальнообов'язкового – характеру. Так, Н. В. Дрьоміна зазначає: «Договірна форма міжнародної кримінальної юрисдикції базується на самообмеженні держав у їхньому праві вершити правосуддя у кримінальних справах, тобто явно вираженій згоді держав на обмеження свого суверенітету. Вона носить похідний характер від національної юрисдикції і її передумовою є наявність юрисдикції стосовно діянь, інкримінованих передбачуваним злочинцям, у державі, що визнає юрисдикцію Міжнародного кримінального суду» [6, с. 125].

Водночас, Н. В. Дрьоміна підкреслює, що юрисдикція Міжнародного кримінального суду набуває загальнообов'язкового характеру у випадку передачі ситуації Прокурору Радою Безпеки Організації Об'єднаних Націй згідно підпункту «b» статті 13 Римського статуту. «Оскільки передача ситуації Радою Безпеки ґрунтується на її компетенції відповідно до глави VII, що є обов'язковою та юридично чинною в усіх державах, здійснення юрисдикції Суду стає елементом примусових заходів. Отже, його юрисдикція стає обов'язковою навіть тоді, коли держава, на території якої були вчинені злочини, чи держава, громадянином якої є обвинувачений, не є учасницею Статуту. У таких випадках Міжнародний кримінальний суд за допомогою розслідування і судового переслідування допомагає Раді Безпеки здійснювати підтримку миру. Таким чином, Суд наділяється

2) принципи, які містяться в національному кримінально-процесуальному законодавстві держав, які співпрацюють з Судом (верховенство права; рівність перед законом і судом; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; забезпечення права на захист; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; розумність строків тощо).

Принципи, закріплені у Римському статуті в свою чергу поділяються на:

1) принципи, які характерні для співробітництва держав з Міжнародним кримінальним судом на всіх стадіях міжнародного кримінального провадження:

– принципи міжнародного права (принцип співробітництва, принцип незастосування сили або загрози сили, принцип сумлінного виконання міжнародних договорів, принцип поваги прав людини);

– загальні принципи кримінального права відповідно до частини 3 Римського Статуту (*nullum crimen sine lege*; *nulla poena sine lege*; відсутність зворотної сили *ratione personae*; індивідуальна кримінальна відповідальність; виключення з юрисдикції для осіб, які не досягли 18-річного віку; неприпустимість посилення на посадове положення; відповідальність командирів та інших керівників; незастосовність строку давнини; підстави для звільнення від кримінальної відповідальності тощо);

– принципи, притаманні тільки Міжнародному кримінальному суду (принцип компліментарності, принцип «обмеженої» юрисдикції);

2) спеціальні принципи, які характерні тільки для співробітництва держав з Міжнародним кримінальним судом на окремих стадіях міжнародного кримінального провадження.

Список літератури

1. Абдраштова Р. З. Международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства: проблемы становления и дальнейшее развитие // Политика и общество: Научный гуманитарный журнал. – 2006. – № 9/10. – С. 118-132.
2. Виноградова О. І. Принципи міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю // Право України. – 1999. – № 4. – С. 90.
3. Гутник В. В. Принцип *non bis in idem* у практиці діяльності Комітету з прав людини, Міжнародного Трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду // Адвокат. – 2009. – № 10. – С. 34-37.
4. Гутник В. В. Право на захист у практиці діяльності Комітету з прав людини, Міжнародного Трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду // Адвокат. – 2010. – № 1. – С. 29-33.
5. Гутник В. В. Право на публічний розгляд справи у практиці діяльності Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду // Адвокат. – 2010. – № 6. – С. 39-42.
6. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: моногр./ Н. В. Дрьоміна. – Одеса: Фенікс, 2006. – 223 с.
7. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація // АЛЬМАНАХ ПРАВА. Основоположні принципи права як його ціннісні виміри. Науково-практичний юридичний журнал. Випуск 3. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 42-46.
8. Костенко Н. И. Международный уголовный суд. – М.: «Издательство ПРИОР», 2002. – 272 с.
9. Марченко М. Н. Международный уголовный суд и юридические особенности его решений // Вестник Московского университета / Сер. 11: Право. – 2006. – № 4. – С. 62-73.
10. Пилипенко В. П. Міжнародний кримінальний суд як орган судового захисту прав людини // Актуальні проблеми політики : Зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 13-14. – С. 500-504.
11. Сафаров Н. А. Римский статут и национальное законодательство: проблемы конституционного характера и пути их урегулирования // Сравнительное конституционное обозрение. – 2009. – № 1. – С. 131-145.
12. Сафаров Н. А. Экстрадиция в международном уголовном праве: проблемы теории и практики. *Extradition in International Criminal Law: Problems of Theory and Practice* / Н. А. Сафаров. — М.: Волтерс Клувер. – 2005. – 416 с.
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.
14. Смирнов М. І. Сутність і правова природа міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального процесу // Підприємництво, господарство і право: Щомісячний науково-практичний господарсько-правовий журнал. – 2004. – № 4. – С. 112-116.
15. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права // Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис. Випуск 2. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 40-43.
16. Тертишник В., Тертишник О. Проблеми міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства // Підприємництво, господарство і право: Щоміс. науково-практ. госп.-прав. журн. – 2003. – № 10. – С. 125-128.

